

Azərbaycan ədəbiyyatında “Aralıq ədəbi nəsil” və yeni yaradıcılıq metodu axtarırları

İsa Həbibbəyli

Akademik

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Annotasiya. Məqalədə Sovet dövlətinin rəhbəri İosif Stalinin ölümündən və XX Qurultaydan sonra meydana çıxmış “Xruşşov mülayimləşməsi”ndən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında baş vermiş sosializm ideologiyasından uzaqlaşma proseslərindən, sovet ədəbiyyatında vahid yaradıcılıq metodu prinsipinin dağılması meyillərindən bəhs olunur. Müəllif, ilk dəfə olaraq, XX əsrin əllinci illərində bədii yaradıcılığa başlayan ədəbi nəsli “Aralıq ədəbi nəsil” adlandırmış və həmin ədəbi nəslin ədəbiyyata gətirdiyi yeniləşmələrdən bəhs etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında sovet ideologiyasından aralanma, uzaqlaşma proseslərini yaşayan və həyata, gerçəkliyə, insana, mənəviyyata doğru dönüş etməyə yönələn “Aralıq ədəbi nəsil”in meydana çıxması ilə ədəbiyyatın inkişafında yeni nəfəs, canlanma başlanmışdır. Bu prosesi sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının həyata doğru dönüş mərhələsi də adlandırmaq olar. Özlərindən sonra gələn Azərbaycan “altmışıncılar” ədəbi nəsli üçün ədəbiyyatda zəmin və meydan hazırlamaları da “Əllincilər”in – “Aralıq ədəbi nəsil” yazıçı və şairlərinin xidməti idi.

Açar sözlər: aralıq ədəbi nəsil, Xruşşov mülayimləşməsi, yeni yaradıcılıq metodu, Azərbaycan ədəbiyyatı, ədəbi nəsil

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.11.2025; qəbul edilib – 28.11.2025

The “Intermediate literary generation” and the search for a new creative method in Azerbaijani literature

Isa Habibbeyli

Academician

The President of the Azerbaijan National Academy of Sciences

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Abstract. The article examines the processes of distancing from socialist ideology in Azerbaijani literature following the death of the Soviet leader Joseph Stalin and the “Khrushchev Thaw” that emerged after the 20th Congress of the CPSU, as well as the tendencies toward the disintegration of the principle of a unified creative method in Soviet literature. For the first time, the author designates the literary generation that began its artistic activity in the 1950s as the “Intermediate Literary Generation” and discusses the innovations introduced into literature by this generation.

With the emergence of the “Intermediate Literary Generation”, which experienced processes of distancing and estrangement from Soviet ideology and was oriented toward a return to life, reality, the human being, and spirituality, a new vitality and revival began in the development of Azerbaijani literature. This process may also be described as the stage of Azerbaijani literature of the Soviet period turning back toward real life. The preparation of the literary space for the subsequent Azerbaijani literary generation of the “Sixtiers” was likewise a merit of the writers and poets of the “Fiftiers,” that is, the “Intermediate Literary Generation”.

Keywords: intermediate literary generation, Khrushchev Thaw, new creative method, Azerbaijani literature, literary generation

Article history: received – 18.11.2025; accepted – 28.11.2025

Giriş / Introduction

XX əsrin əvvəllərində sovet hakimiyyətinin qurulması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan ədəbiyyatı ideologiyalaşdırma prosesləri yaşamalı olmuşdur və bu da ədəbi-tarixi prosesdə tədricən özünün sinfi xarakterli ədəbiyyatını yaratmışdır. Doğrudur, sosializm idealları üstündə köklənmiş sovet ədəbiyyatı çərçivəsində, nə qədər çətin olsa da, əsl ədəbiyyat nümunələri də meydana çıxmışdır. Böyük istedad sahibi olmuş Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq, Mirzə İbrahimov, Rəsul Rza, Mir Cəlal, Mehdi Hüseyn, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədخانlı və başqaları kimi yazıçı və şairlər sovet ideologiyasının əleyhinə çıxmadan, gerçək həyat və əsl insan haqqında ciddi ədəbiyyat yaratmağın yollarını tapmış, xalqın ictimai-mənəvi inkişafına kömək edən bədii əsərlər yazaraq, cəmiyyətdə obyektiv ictimai fikrin və yeni nəsillərin formalaşmasına xidmət göstərmişlər. Ana dilinin qorunub saxlanılmasında, milli adət-ənənələrin yaşadılmasında, vətənpərvərlik ideyalarının genişləndirilməsində sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının rolunu ayrıca qeyd etmək lazımdır. Bu mənada XX əsrdə sosializm dövrünün ideoloji meyillərə üstünlük verən Azərbaycan sovet ədəbiyyatı ilə yanaşı, mənsub olduğu xalqa və vətənin tərəqqisinə xidmət edən sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı da yaranmış və inkişaf etmişdir. Doğrudur, sovet rejiminin əsasən milli ruhlu yaradıcı ziyalılara qarşı tətbiq etdiyi qanlı 1937-ci ilin repressiya hadisəsi Azərbaycan yazıçılarını da qarsmış, Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cavad, Hacıbaba Nəzərli, Seyfulla Şamilov kimi yazıçı və şairlərin ən ağır cəzalara məhkum edilməsi və ya Sibirə sürgün olunması ilə ədəbiyyatda milli düşüncənin bədii inikasını bir müddət arxa plana keçirilmiş, yaxud da çox örtülü şəkildə ifadə olunmuşdur. Lakin həmin proses əsasən, 1941-1945-ci illər müharibəsi ilə sanki bir qədər unudulmuş, yaxud xeyli dərəcədə zəifləmişdir. Azərbaycan yazıçıları İkinci Dünya müharibəsinin ön mövqeyə çıxardığı vətənpərvərlik duyğularının təsvir və tərənnüm edilməsi tələbindən həm müharibə dövrünün təbliğatını aparmaq və həm də ümumiyyətlə, xalqımızın milli ruhunu dirçəltmək, azərbaycançılıq ideyalarını canlandırmaq baxımından bacarıqla istifadə etmişlər.

Əsas hissə / Main part

Partiyanın 14 fevral 1956-cı ildə çağırılmış XX Qurultayı sovet ədəbiyyatı və incəsənətinin yeniləşdirilməsində həlledici əhəmiyyətə malik olan “Xruşşov istiləşməsi”ni meydana çıxarmaqla, bütün sahələrdə olduğu kimi, bədii yaradıcılıq istiqamətində də əsaslı dəyişikliklərin hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir. İlya Erenburqun böyük ustalıqla elan etdiyi “Mülayimləşmə” prosesi Sovetlər İttifaqının hər yerində, o cümlədən də Azərbaycan ədəbiyyatında da gerçək həyata və real insana doğru əhəmiyyətli bir prosesin yaranmasına ciddi təkan vermişdir. Bu zəmində meydana çıxan Azərbaycan ədəbiyyatının əllincilər nəslini: Bəxtiyar Vahabzadə, İsmayıl Şıxlı, İsa Hüseynov, İmran Qasimov, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Nəbi Xəzri, Qabil, Balas Azəroğlu, Nəriman Həsənzadə, Həsən Seyidbəyli, İslam Səfərli, Əlfi Qasimov, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Qasım Qasimzadə, Salam Qədirzadə, Hüseyn Abbaszadə, Hüseyn İbrahimov, Hüseyn Razi, Cəmşid Əmirov, Tofiq Mahmud, İlyas Tapdıq, Rüfət Əhmədzadə, Hikmət Ziya və başqaları ədəbiyyatda sovet ideologiyasından ayrılma proseslərinin başlanması yolunda ilk ciddi addımlarını atmışlar. “Əllincilər” ədəbi nəslini özündən əvvəlki ideoloji xarakterli ədəbiyyatla tam gerçəkçi xarakterə malik olan “Altmışincilər” ədəbiyyatı arasında körpü funksiyasını yerinə yetirmişdir. Bu mənada “əllincilər” ədəbi nəslini Azərbaycan ədəbiyyatının “Aralıq ədəbi nəsil” missiyasını həyata keçirmişdir.

Daha doğrusu, Azərbaycan ədəbiyyatının “Əlincilər” ədəbi nəslə yazdıqları bədii əsərlər ilə ədəbiyyatda sovet ideologiyasının buzlarını əritməyə, tilsimlərini sındırmağa başlamışlar. Məhz bu illərdə cəmiyyətdə və ədəbiyyatda İosif Stalin xofunun çəkilməsi prosesi yaşanmışdır. Nikita Xruşşovun XX Qurultayın tribunasından Stalinin şəxsiyyətinə pərəstişin aradan qaldırması haqqında dörd saat ayaqüstə etdiyi kəskin tənqidi ruhlu məruzə və qəbul edilmiş qərarlar cəmiyyət həyatının bütün sahələrində, o cümlədən ədəbiyyat cəhəzində də siyasi iqlimin mülayimləşdirilməsinə yol açmışdır. Bu işə öz növbəsində sovet ədəbiyyatının vahid yaradıcılıq metodu olan sosialist realizmi metodunun təkhakimiyyətli hökmranlığına ilk zərbə vurmuşdur. Nəticədə, siyasi-ideoloji mühitə daxil olmağa başlayan ilıq ab-hava ədəbiyyatda da özünün əks-sədasını tapmışdır ki, bu da öz növbəsində ədəbiyyatda hələlik fərqli bədii metodun meydana çıxmasına, yeni ədəbi nəslin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatının “Əlincilər” ədəbi nəslə məhz belə bir siyasi-ideoloji şəraitdə yetişib formalaşmış yazıçı və şairlərdən ibarətdir. Bu ədəbi nəsil Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra formalaşdırılmış sosialist məzmunlu, ideoloji xarakterli ədəbiyyatla XX əsrin altmışıncı illərində yaranmış, gerçəkliyi ifadə edən milli ruhlu “Altmışıncılar” arasında meydana çıxmış “Aralıq ədəbi nəsil”in təzahürü demək idi. “Aralıq ədəbi nəsil”i təmsil edən yazıçı və şairlərin həyat həqiqətlərini və insanın mənəvi aləmini əks etdirən bədii əsərləri “formaca milli, məzmunca sosialist” mahiyyəti daşıyan sosialist realizmi ədəbiyyatının ideoloji prinsiplərini sındırmış, həyat həqiqətlərinə doğru yeni ruhlu bir ədəbiyyatın ön mövqeyə çıxmasına meydan açmışdır. “Aralıq ədəbi nəsil” nümayiş etdirdiyi davamlı və dayanıqlı ədəbi-ictimai mövqe ilə tədricən sovet ədəbiyyatının vahid yaradıcılıq metodu olan sosialist realizminin ideoloji buzlarının əridilməsinə, bu yaradıcılıq metodunun nisbətən arxa plana keçirilməsinə və ya ən azı, zəifləndirilməsinə, yumşaldılmasına nail ola bilmişlər. Bu proses son nəticədə sosialist realizminin zahiri fon kimi saxlanması şəraitində formaca da, məzmunca da milli ədəbiyyatın yaradılmasına müəyyən üfüqlər açmışdır. Xalq şairi Rəsul Rzanın şeirlər silsiləsini “Pəncərəmə düşən işıq” adı ilə təqdim etməsi və Nəbi Xəzrinin yeni sosialist şəhəri olan Sumqayıt sənaye şəhərinin salınması və inkişafına həsr edilmiş poemasını “Üfüqlərdən-üfüqlərə” adlandırması yalnız sosializm quruculuğu prosesləri ilə bağlı olmayıb, bəlkə də daha çox sovetlər ittifaqı miqyasında “Xruşşov mülayimləşməsi” prosesinin açdığı yeni imkanların ədəbiyyatdakı əks-sədası idi.

Doğrudur, “Əlincilər” adlanan “Aralıq ədəbi nəsil” yazıçılarının yaradıcılığında, xüsusən nəsr əsərlərində sovet quruluşuna aid “kolxoz”, “partkom”, “komsomol”, “pioner”, “briqadir” və sair kimi sözlər tam aradan qaldırılmamışdır. Lakin bədii əsərlərdə həmin ifadələrdən əksər hallarda hadisələrin cərəyan etdiyi yeri, obrazların daşdıqları rəsmi vəzifələrin adlarını, yaxud yaş həddini göstərmək üçün istifadə olunmuşdur. Bəzən işə yazıçı və şairlər sovet siyasi rejiminə aid olan bəzi sözlərdən istifadə etməklə əsərlərində təsvir etdikləri həyat həqiqətlərini senzuranın diqqətindən yayındırmaq məqsədilə faydalanmışlar. “Əlincilər”in – “Aralıq ədəbi nəsil”in yaradıcılığında adları çəkilmiş siyasi terminlərin heç biri təbliğ olunmamışdır. “Əlincilər”in yaradıcılığında kommunist partiyasını, kolxoz təsərrüat sistemini mədh edən komsomol və ya pioner hərəkətindən müsbət və ya mənfi mənada söz açan konkret bədii əsərlər yox dərəcəsinədir. Bu ədəbi nəsil sovet dövlətinə loyallıq münaşibət bəsləməklə, diqqəti siyasi proseslərdən yayındırmaqla, həyata və insana doğru ədəbi yürüşə çıxmağa istiqamətləndirilən hərəkəti mümkün olduqca genişləndirməyə və dərinləşdirməyə çalışmışdır.

“Əlincilər” ədəbi nəslə özünü ən çox poeziyada büruzə vermişdir. Şair Bəxtiyar Vahabzadənin (1925-2009) elan etdiyi “əgər sevirənsə, ayaq səsimdən, gərək biləsən ki, Bəxtiyar gəlir” – misralarında ifadə olunan çağırışın yalnız sevgiliyə yox, daha çox mövcud cəmiyyətə, ədəbi mühitə həyat nəfəsləli və vətənpərvər ruhlu yaradıcı qüvvələrin gəlməsinin parolu kimi səslənmişdir. Bütövlükdə sovet ədəbiyyatında, o cümlədən də Azərbaycan ədəbiyyatında dövrün özünün hazırlayıb yetişdirdiyi yeni ədəbi nəslin – “Əlincilər”in ayaq səsləri eşidilməyə başlamışdır. Bəxtiyar Vahabzadənin İosif Stalinin ölümündən bir az sonra, XX Qurultaydan azca əvvəl yazıb regionda – “Şəki fəhləsi” qəzetində çap etdirdiyi məşhur “Gülüstən” poeması və bunun ardınca səsləndirilmiş

“Ana dili” şeiri dövrün ədəbiyyatını təmsil edənlərin hansı cəsarətin sahibi olduqlarını cəmiyyətə çatdırmışdır. Xəlil Rzanın (1932-1994) “Afrikanın səsi” şeiri ilə qoca qitə bəhanə edilərək, Sovetlər İttifaqında azadlıq ideyalarının olmaması tezisi ədəbi mühitin gündəminə gətirilmişdir. Məmməd İbrahim – Məmməd Arazın böyük oxucu mühitində sürətlə yayılmış “Araz axır” poeması Azərbaycan ədəbiyyatında ayrılıq və bütövlük ideyalarının genişləndirilməkdə olduğunu təsdiq etmişdir. Nəriman Həsənzadənin (1931) zahirən sakit görünən misralarının alt qatındakı köz mühitin soyuq ab-havasının tədricən istiləşdirilməsinə təkan verə bilmişdir. Əhməd Cəmilin (1913-1977) şeir kitablarının birinin “Mənim azad torpağım” adlandırılmasının dərin qatlarında milli-mənəvi azadlıq düşüncəsi ifadə olunmuşdur. Eyni zamanda Zeynal Cabbarzadənin (1920-1977) “Bahar gəlir” kitabı da təkcə təbiət hadisəsi olan yaz fəslinin gəlməsini yox, həm də ictimai-ədəbi mühitə ilıq bir ab-havanın gəlməsi fikrinin ifadə edirdi.

Beləliklə, XX əsrin əllinci illərinin poeziyası sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının aydın vətəndaşlıq mövqeyinin, həyata doğru proseslərin genişləndirilməsi ədəbi mərhələsinə çevrilmişdir. Məhz bu dövrdən etibarən tədricən Azərbaycan ədəbiyyatından Stalin xofunu çıxarılmış, həyatı və insan mənəviyyatını təbii şəkildə əks etdirən yeni tipli ədəbiyyata yol açılmışdır. Bəxtiyar Vahabzadənin “Bahar” (1950), “Çinar” (1956), “Sadə adamlar” (1956), “Aylı gecə” (1958), “Şəbi-hicran” (1959), Məmməd Arazın (1933-2004) “Sevgi nəğməsi”, “Anamdan yadigar nəğmələr”, Xəlil Rzanın “Bahar gəlir” (1957), “Sevən gözlər” (1959), Cabir Novruzun (1933-2002) “İnsan məhəbbəti”, Qabilin (1926-2007) “Səhər açılır”, “Sahil işıqları”, “Məhparə”, “Mənim mavi Xəzərim”, “Küləkli havalarda”, Qasım Qasımzadənin (1923-1993) “Bizim kənd”, “Bizim səhər”, “Bizim dağlar”, “Ürək döyüntüləri” kitabları, Xanımana Əlibəylinin (1920-2007) səmimi uşaq şeirləri və başqa şairlərin onlarla bədii əsərləri Azərbaycanda “Mülayimləşmə” dövründə ideologiyadan uzaqlaşmaq proseslərinin yaratdığı ədəbiyyatın canlı təzahürləri idi. “Əllincilər”in poeziyasında çox işlənən “Bahar gəlir”, “Küləkli havalarda”, “Səhər açılır” kimi adlar və ifadələr təbiət hadisəsindən çox cəmiyyətdə gedən mülayimləşmə proseslərinin poetik ifadəsi demək idi. Eyni zamanda şairlərin kitablarının adları kimi təqdim etdikləri “İnsan məhəbbəti”, “Sadə adamlar”, “Sevgi nəğməsi”, “Ürək döyüntüləri” kimi ifadələr isə “Əllincilər”in insan mənəviyyatına doğru dönüşünü ifadə edirdi. Beləliklə, “Aralıq ədəbi nəslin” poeziyası Azərbaycan şeirini XX əsrin otuz-qırxıncı illərinin ideologiyayönlü poeziyasından “Altmışıncılar”ın adi həyat hadisələrinin və sadə adamların mənəvi aləminin şeiriyyətinə doğru aparmaq funksiyasını böyük məsuliyyətlə həyata keçirmişdir.

Bədii nəsr sahəsində də XX əsrin əllinci illərində Azərbaycan ədəbiyyatının yeni ab-havası və yeni ədəbi nəslə ədəbi mühitin qapılarını döyməyə başlamışdır. İkinci Dünya müharibəsinə və kolxoz kəndinə gedən proseslərə birmənalı baxmayan bu yeni ədəbi nəslin bədii əsərləri ədəbiyyatda və mətbuatda ideologiya və gerçəklik münasibətlərində balansın dəyişməsinə öz təsirini göstərmişdir. İsa Hüseynovun (1928-2015) “Bizim qızlar” (1953), “Dan ulduzu” (1955), “Yanar ürək” (1960) povestlərində kolxoz quruluşu şəraitində sosializm yarışından deyil, insan talelərindən, mənəvi münasibətlərdən, çətinliklərdən və hətta problemlərdən də söz açılması dövrün ədəbi tənqidini çaşdırmışdır. Qırğız ədəbiyyatında Çingiz Aytmatovun (1928-2008) “Cəmilə”, “İlk müəllim”, “Əlvida, Gülsarı”, “Ana tarla” kimi povestlərində əks etdirilən adi həyat materialı və sadə insanların mənəvi dünyasının təqdimatı Azərbaycan ədəbiyyatında İsa Hüseynovun ilk hekayələri və povestlərində qabarıq şəkildə ifadə olunmuşdur. Bu yazıçılar: Çingiz Aytmatov və İsa Hüseynov bir-birlərinin əsərlərindən yox, hər ikisi, həm də onların mənsub olduqları ədəbi nəsil bütövlükdə sovet cəmiyyətində baş vermiş gözlənilməz siyasi-ideoloji dönüşdən təsirlənərək, yaradıcı şəkildə faydalanaraq, fərqli coğrafiyalarda həyata və insana münasibətdə oxşar bədii yanaşma nümayiş etdirməklə gerçəkliyi, həyat həqiqətlərini əks etdirən orijinal nəsr əsərləri yaratmışlar. İsmayıl Şıxlının (1919-1995) “Kerç sularında” (1950), “Ayrılan yollar” (1957) romanlarında da İkinci Dünya müharibəsinin əhvalatları vəsf edilmək tonu ilə yox, müəyyən dərəcədə təftiş olunmaq intonasiyası ilə təqdim edilmişdir.

Həsən Seyidbəylinin (1920-1980) “Kənd həkimi” (1950), “Kür sahillərində” (1953), “Telefonçu qız” (1960), “Cəbhədən-cəbhəyə” (1961) və sair nəsr əsərlərində də, həqiqətən, Azərbaycan ədəbiyyatının cəbhədən-cəbhəyə, yəni ideoloji sxemlər əsasında yaradılan ədəbiyyat cəbhəsindən həyat həqiqətlərinin təsvir edilməsi cəbhəsinə keçdiyini real şəkildə ifadə edən aydın gerçəkçi mövqe ifadə olunmuş, canlı və təsirli səhnələr, yaddaqalan bədii obrazlar yaradılmışdır. Əlfi Qasımovun (1927-1985) qış nağılına, Salam Qədirzadənin (1923-1987) lətifələrə bənzəyən, oxuculara çox yaxın dildə və ovqatda yazılmış nəsr əsərləri ədəbiyyatda yeni axının mövqelərinin möhkəmləndirilməsinə təkan vermişdir.

Nəhayət, geniş mənada sovet ədəbiyyatında, o cümlədən də Azərbaycan ədəbiyyatında uzun sürən fasilədən sonra satirik əsərlər mətbuatda daha davamlı şəkildə gözə dəymişdir. Salam Qədirzadə ilə yanaşı, Rüfət Əhmədzadə (1933-1988), Hikmət Ziya (1929-1995), Rüfət Zəbioğlu (1932-1983) və başqalarının müxtəlif satira janrlarında yaratdıqları əsərlərdə sovet cəmiyyətində baş verən “bəzi” nöqsanlardan bəhs edilmişdir. Hətta Cəmşid Əmirovun (1918-1982) “Sahil əməliyyatı”, “Brilyant məsələsi”, “Qara Volqa” kimi romanları ilə Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv ədəbiyyatın ilk yaddaqalan nümunələrinin meydana çıxmasında da XX əsrin əllinci illərində sovet cəmiyyətində gedən ictimai-ədəbi proseslər mühüm rol oynamışdır. Satirik və detektiv ədəbiyyatın meydanının əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ədəbiyyatın həyatın və cəmiyyətin dərinliklərinə, kəskin ictimai problemlərə nüfuz etməsinə yol açmışdır. Bundan başqa, Azərbaycan ədəbiyyatında fantastik ədəbiyyatın da ilk yaradıcıları “Aralıq ədəbi nəslin” nümayəndələri olmuşlar. Emin Mahmudovun (1925-2000) “Muğanda qütb parıltısı”, “Kainat gəmişi”, “Veneranın göyləri od içində”, “Qeyb olmuş səhər” və sair fantastik əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatının hüdudlarını, necə deyərlər, yerdən-göyə qədər genişləndirmişdir.

Detektiv və fantastik ədəbiyyat kimi, məhz əllinci illərdə meydana çıxmış mənsur şeir də “Mülayimləşmə” dövrünün əks-sədasında doğulmuş yeni tipli ədəbiyyat nümunəsi idi. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında mənsur şeir nümunələri yaradılsa da, sovet hakimiyyəti illərində, xüsusən, əllinci illərə qədər bu janrdə bədii əsərlər yox dərəcəsinə idi. Bu mənada Gülhüseyn Hüseynoğlunun (1923-2013) mənsur şeirləri “Aralıq ədəbi nəsil”in Azərbaycan ədəbiyyatına gətirdiyi yeniliklərdən idi. Doğrudur, Gülhüseyn Hüseynoğlu “Bənövşə əfsanəsi” adlı ilk mənsur şeirini 1946-cı ildə yazıb dövrü mətbuatda çap etdirmişdi [3, s.366]. Lakin o əsl mənsur şeir ustası kimi XX əsrin əllinci illərində tanınmışdır. Gülhüseyn Hüseynoğlunun “Xəzərin qoynunda” (1957), “Bir ömrün çıraqları” (1958) kitablarındakı hekayələri və povestləri Azərbaycan ədəbiyyatında lirik-psixoloji nəsrin mükəmməl örnəkləri idi. Onun əsasən əllinci illərdə yazdığı mənsur şeirlərdən ibarət olan “Etiraf” adlı kitabında (1961) toplanmış mənsur şeirlər Azərbaycan ədəbiyyatında açılmış “yeni nəfəs”in orijinal bədii təzahürləri idi. Gülhüseyn Hüseynoğlunun mənsur şeirləri həyatın adi görünən canlı lövhələrinin, insanın mənəvi aləminin təbii və ritmik, ahəngdar təqdimatından ibarət idi. Şair ürəkli yazıçının az sonra, 1963-cü ildə çap olunmuş “Nigarançılığın sonu” kitabındakı mənsur şeirlər Azərbaycan ədəbiyyatında bu bu janra tam vətəndaşlıq hüququ qazandırmışdır. Bu mənada kitabın adındakı “Nigarançılığın sonu” ifadəsi sadəcə olaraq bir janrın deyil, bütövlüklə mənsur şeirlər də daxil olmaqla, artıq Azərbaycan ədəbiyyatının bütün janrlarında yaranan bədii əsərlərin ideoloji buxovlardan azad edildiyinə qəti inamın təsdiqi demək idi.

İmran Qasımovun (1918-1981), Əfqanın (1929-2022), Əlfi Qasımovun, Hüseyn İbrahimovun (1919-2008), Çingiz Hüseynovun (1929-2024), Hüseyn Abbaszadənin (1922-2007), Əbülfəz Abbasquliyevin (1914-1985), Ələviyyə Babayevanın (1921-2014), Gəray Fəzlinin (1925-1995), Xalidə Həsəlovanın (1920-1996) və başqalarının nəsr əsərləri ideologiyadan uzaqlaşma və gerçəkliyə doğru ədəbiyyat dövrünün reallıqlarını əks etdirir. Bütün bunlar XX əsrin əllinci illərində artıq Azərbaycan ədəbiyyatına yeni bir ədəbi dalğanın gəldiyini de-fakto nümayiş etdirirdi. Bu, İkinci Dünya müharibəsi nəticəsində bir qədər yumşalmış siyasi rejimdən sonra əllinci illərdə Sovetlər İttifaqında baş vermiş dəyişikliklər dalğasında ədəbiyyata və incəsənətə gələn yeni axının təzahürləri

idi. Bu mənada “Əllincilər” ədəbiyyatı özündən əvvəlki ideoloji xarakterli ədəbi istiqamətin yeni siyasi ab-havada keçmişə çevrilməkdə olduğunu ortaya qoymuşdur. İkincisi, “Əllincilər” ədəbi nəslə ədəbiyyatda həyata və insanın mənəvi dünyasına doğru ciddi bir dönüş etmişdir. Üçüncüsü isə məhz “Əllincilər”in yaradıcılığı ilə onlardan sonra Azərbaycan ədəbiyyatına “Altmışincilər” adlı yeni ədəbi nəslin gəlməsi üçün zəmin hazırlanmışdır. Bu mənada Azərbaycan ədəbiyyatının “Əllincilər” ədəbi nəslə özlərindən əvvəlki ideologiyanın təsiri ilə yaranan ədəbiyyatla onlardan sonra ədəbiyyata gələn ideologiyadan uzaq olan ədəbiyyatın yaradıcıları – “Altmışincilər” arasında olub, ağsaqqal nəsilə cavan ədəbi nəslin münasibətlərində keçid funksiyasını yerinə yetirmişdir. Bu baxımdan “Əllincilər” funksiyalarına görə mahiyyət etibarilə Azərbaycan ədəbiyyatında “Aralıq ədəbi nəsil” missiyasını həyata keçirmişlər. “Aralıq ədəbi nəsil” sovet cəmiyyətinin sərt ideoloji prinsiplərinin ilk buzqıranları missiyasını həyata keçirmişlər. İdeoloji baryerlərin tədricən aradan qaldırılması prosesi incəsənətin ayrı-ayrı sahələri ilə müqayisədə ədəbiyyatda daha çox müşahidə edilmişdir. Bu cəhətdən Azərbaycan yazıçı və şairləri keçmiş Sovetlər İttifaqında təmsil olunan digər müttəfiq respublikalarda yaşayıb-yaratmış yaradıcı qüvvələrdən qabaqda olmuşlar. Azərbaycanın Xalq şairi, akademik Səməd Vurğunun 1954-cü ildə çağırılmış Sovet Yazıçılarının II Qurultayında məruzə ilə çıxış etməsi də Azərbaycan ədəbiyyatının həmin dövrdə yeni ədəbiyyata doğru mübarizədə qazandığı özünəməxsus böyük nüfuzun göstəricilərindən biri idi.

Səməd Vurğunun “Sovet poeziyası haqqında”kı məruzəsində həmin tarixi dönüş dövründə poeziyanın dəyişmə meyillərinə dair dediyi aşağıdakı fikirlər bütün istiqamətlər üzrə Azərbaycan ədəbiyyatının yeniləşmə zərurətini ifadə edir: “Mənə elə gəlir ki, poeziyamızın bugünkü vəziyyəti uçuşa hazırlaşan qartalın vəziyyətini xatırladır. O, ətrafa baxıb öz uçuşu üçün geniş üfüqlər axtarır və qüvvə toplayır. Biz möhkəm inanırıq ki, bu uçuş baş tutacaqdır” [5, s.373].

Həqiqətən də ümumiyyətlə sovet ədəbiyyatında, o cümlədən də sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında XX Qurultayda Nikita Sergeyeviç Xruşşovun şəxsiyyətə pərəstişi kəskin tənqid etməsindən sonra ədəbiyyatda yaradıcılıq metodunun üfüqlərinin genişlənməsi” haqqında müzakirələr başlanmış, yeniləşmə haqqında fikirlər irəli sürülmüşdür. XX əsrin əllinci illərinin axırlarında keçirilmiş ümumittifaq realizm müşavirələrində artıq sosialist realizmi metodunun yaradıcılıq imkanlarının genişlənməsi və inkişafı onun öz içindən sosialist tənqidi realizmi, sosialist romantizmi kimi yeni bədii metodları meydana çıxardığı barədə elmi mülahizələr səsləndirilmişdir [2, s.462-469]. Lakin sosialist realizminin ideoloqları sosialist tənqidi realizmi anlayışının inkişaf etməkdə olan sosializm cəmiyyəti dövrünün məntiqi ilə uyğun gəlmədiyini, “tarixi nikbinlik” prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etdiyini bəyan etməklə bu yaradıcılıq metodunu birmənalı şəkildə rədd etmişlər. Eyni zamanda, sosialist realizmi yaradıcılıq metodunun üzvi “tərkib hissəsi” kimi müəyyən olunmuş “inqilabi romantika”nın əvəzinə ayrıca sosialist romantizmi metodunun qəbul edilməsi təklifi sovet ədəbiyyatının vahid yaradıcılıq metodunun parçalanması cəhdi kimi qarşılanmışdır. Buna baxmayaraq, XX əsrin əllinci illərində sovet ədəbiyyatında vahid yaradıcılıq metodu nəzəriyyəsinin təftiş edilməsi, fərqli bədii metod axtarırlarının meydana çıxması yaradıcılıq metodu haqqında sosializm təliminin dağıdılması dövrünün başlanmasından xəbər verirdi. Bu, geniş mənada sovet ədəbiyyatının o cümlədən də sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm yaradıcılıq nailiyyəti idi.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatında sovet ideologiyasından aralanma, uzaqlaşma proseslərini yaşayan və həyata, gerçəkliyə, insana, mənəviyyata doğru dönüş etməkdə olan “Aralıq ədəbi nəsil”in meydana çıxması ilə ədəbiyyatın inkişafında yeni nəfəs başlanmışdır. Ümumsovet ədəbiyyatında bu, “Xruşşov mülayimləşməsi” mərhələsi kimi səciyyələndirilmişdir. İlya Erenburqun “Mülayimləşmə” əsəri “Əllincilər”in – “Aralıq ədəbi nəsil”in ədəbiyyata gəlişinin möhtəşəm paroluna çevrilmişdir. Bu

prosesi Azərbaycan ədəbiyyatında ideologiyadan uzaqlaşma və həyatı proseslərə doğru dönüş mərhələsi də adlandırmaq olar. Özlərindən sonra gələn Azərbaycan “Altmışincılar” ədəbi nəslə üçün ədəbiyyatda zəmin və meydan hazırlamaları da “Əllincilər”in – “Aralıq ədəbi nəsil” yazıçı və şairlərinin xidməti idi.

Bununla belə, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində “altmışincılar”dan kifayət qədər yazılsa da, “Aralıq ədəbi nəsil” anlayışı hələlik yeni nəzəri baxış kimi elmi-ədəbi mühitə ilk addımlarını atmaqdadır. Ümumiyyətlə, sovet ədəbiyyatında, o cümlədən sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında da “Əllincilər”in – “Aralıq ədəbi nəsil”in sosialist realizmin yaradıcılıq metodunun buzları qırmaq baxımından mühüm rolu, xidmətləri olmuşdur. Necə deyərlər, futbol terminologiyası ilə desək, “Əllincilər”in – “Aralıq ədəbi nəsil” yazıçıları “pas atmış”, “Altmışincılar” isə ədəbiyyatda başlanmış prosesə cəsarətlə inkişaf etdirərək və genişləndirərək qaçılmaz həddə çatdıraraq “qol” vurmuşlar. Ədəbi-tarix dönüş proseslərini, “Aralıq ədəbi nəsil”in fəaliyyətini və xidmətlərini elmi surətdə araşdırıb dəyərləndirmədən son yüzilliyin ədəbiyyatına obyektiv qiymət vermək çətin olar. “Aralıq ədəbi nəsil” anlayışı və bu ədəbi nəslin özünəməxsus xidmətləri, Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeri və mövqeyi haqqında geniş və sistemli tədqiqatların aparılmasına ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. On cildə, VII c., I hissə. – Bakı: Elm, 2024.
2. Александр Овчаренко. Социалистическая литература и современный литературный процесс. – Москва: Современник, 1975.
3. Əhmədov Teymur. Azərbaycan yazıçıları XX-XXI yüzilliklərdə. – Bakı: Nurlar, 2011.
4. Həbibbəyli İsa. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. – Bakı: Elm, 2019.
5. Səməd Vurğun. Əsərləri. Altı cildə, VI c. – Bakı: Elm, 1972.

«Промежуточное литературное поколение» в азербайджанской литературе и поиски нового творческого метода

Иса Габиббейли

Академик

Президент Национальной академии наук Азербайджана

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Резюме. В статье рассматриваются процессы отхода от социалистической идеологии в азербайджанской литературе, произошедшие после смерти советского руководителя Иосифа Сталина и XX съезда, а также в период «Хрущевской оттепели», и тенденции разрушения принципа единого творческого метода в советской литературе. Автор впервые называет литературное поколение 50-х годов XX века «Промежуточным литературным поколением» и анализирует новаторские изменения, которые оно привнесло в художественное творчество.

В азербайджанской литературе с появлением «Промежуточного литературного поколения», пережившего процессы отчуждения и дистанцирования от советской идеологии и стремившегося к возвращению к жизни, реальности, человеку и нравственности, началось новое дыхание и возрождение в развитии литературы. Этот процесс также можно рассматривать как этап возвращения азербайджанской литературы советского периода к жизни. Вклад писателей и поэтов «пятидесятников» – «Промежуточного литературного поколения» заключался в том, что они подготовили почву и условия в литературе для развития следующего поколения азербайджанских писателей и поэтов «шестидесятых».

Ключевые слова: промежуточное литературное поколение, Хрущевская оттепель, новый творческий метод, азербайджанская литература, литературное поколение